

In deze nieuwe rubriek 'Woordsprong' zullen Hans Beelen en Nicoline van der Sijs maandelijks de oorsprong van een of enkele woorden beschrijven.

Johan Petter Johansson met de door hem uitgevonden waterpomptang (en bahco).

Bahco en andere gereedschappen

Hans Beelen en Nicoline van der Sijs

Waar komt het woord *waterpomptang* vandaan? Of *bahco*? Wat heeft een *duimstok* te maken met *duim* en *stok*? Dit zijn vragen die lezers zoal stellen aan de redactie van de *Etymologiebank* (te vinden op www.etymologiebank.nl). Iedereen kan hier gemakkelijk de herkomst van vele tienduizenden woorden nazoeken. Maar de *Etymologiebank* is niet compleet. Gebruikers kunnen woorden die ze vergeefs opgezocht hebben melden, en dagelijks komen er dan ook een of meer vragen binnen.

In deze nieuwe rubriek zullen wij woorden bespreken waarvan de etymologie nog niet afdoende beschreven is. Iedereen kan een woord opgeven, hetzij aan de *Etymologiebank*, hetzij aan de redactie van *Onze Taal*. Het kan natuurlijk ook gaan om 'gouwe ouwe': woorden die wel in de *Etymologiebank* staan, maar waarover u graag nadere uitleg wilt krijgen. Deze eerste aflevering duiken we in de gereedschapskist.

Waterpomptang

De waterpomptang mag in geen enkele gereedschapskist ontbreken. Maar wat heeft de naam precies te maken met 'waterpompen'?

In 1888 vond de Zweed Johan Petter Johansson (1853-1943) een verstelbare buizentang uit, die later in het Nederlands wel *Zweedse tang* werd genoemd. Die leek al behoorlijk op de waterpomptang zoals we die nu kennen, maar hij was veel groter, en hij werd ingesteld met een schroefdraad.

De *waterpomptang* als grijptang met verstelbaar scharnier kwam pas decenia later. Die tang werd oorspronkelijk gebruikt op de stopbuspakkingen (as-

afdichtingen) van waterpompen van auto's – vandaár dus die naam *waterpomptang*. De oudste vindplaats van dit woord is een krantenadvertentie uit 1942. Al eerder (in 1918) is ook de benaming *pomptang* aangetroffen, maar het is niet duidelijk of het hier om hetzelfde gereedschap gaat. De opkomst van de waterpomptang valt hoe dan ook samen met de steeds vaker toegepaste waterkoeling van auto's in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Vermoedelijk is *waterpomptang* een leenvertaling. In het Duits heet een waterpomptang *Wasserpumpenzange*. In het Engels zijn verschillende benamingen in omloop: *adjustable-joint pliers*, *tongue-and-groove pliers*, maar ook: *water pump pliers*. Met name in Amerika werden in de jaren dertig tal van verbeterde versies van de waterpomptang op de markt gebracht. Dat maakt het waarschijnlijk dat het Nederlands het woord in deze tijd aan het Amerikaans-Engels heeft ontleend.

Bahco

In de negentiende eeuw was een tang voor het aan- en losdraaien van moeren bekend onder de namen *schroef sleutel* en *Engelse sleutel*. De naam *Engelse sleutel* is ontstaan doordat de tang veel werd gebruikt voor Engelse moeren, die afweken van de volgens het metrische stelsel genormde moeren van het Europese vasteland. Er bestond ook een *Hollandse sleutel*.

Voor iedere moergrootte moest je de passende sleutel hebben, en dat kon lastig zijn. De waterpomptang bood voor dit probleem geen oplossing. Als de boel vastzit, is de waterpomptang minder geschikt: hoe hard je ook knijpt, de grepen van de tang glijden uit en de kanten van de moeren worden beschadigd. Vandaar de bijnaam 'moerenmoller'.

In 1892 had Johan Petter Johansson daarom een moersleutel ontworpen waarvan de bewijddte door draaien verstelbaar was. Dit universeel toepasbare stuk gereedschap werd – anders dan in Zweden zelf – in het Nederlands *Bahco*-

sleutel genoemd; de oudste vindplaats dateert tot nu toe uit 1929, genoemd in de rubriek 'gevonden voorwerpen' van 27 december in *Voorwaarts*. *Sociaal democratisch dagblad*. *Bahco* was een merknaam, gevormd uit de eerste letters van de naam van het producerende bedrijf: Bernt August Hjorth & Co. Uitvinder Johansson was medevenoot van dit bedrijf. Men sprak ook wel van *Bahco-pijpsleutel*, maar vanaf 1941 kwam de afkorting *Bahco* in zwang.

De oorspronkelijke Zweedse merknaam is in het Nederlands een algemene benaming voor Engelse sleutels geworden. Tegenwoordig schrijven we *bahco* dan ook zonder hoofdletter.

Duimstok

Het woord *duimstok* wordt reeds aangetroffen in de zeventiende eeuw. Wygardus van Winschooten omschrijft in zijn maritieme woordenboek *Seeman* (1681) de duimstok als "een Maatstokje der Timmerluiden, daar meede men bij *duimen meet*: en heeft gemeenlijk de lengte van een voet".

De *duim* was vroeger de lengtemaat die de breedte van een mannuim aangaf, ca. 2,5 cm. De precieze lengte van een duim (en van andere lichaamsmaten als de *voet*, de *palm* en de *el*) was in iedere stad weer anders. Uit Winschootens omschrijving blijkt dat de duimstok letterlijk een stok was, ter lengte van een voet (ca. 30 cm), die door middel van markeringen was ingedeeld in duimen. Een voet telde 10 à 13 duimen.

Sinds de negentiende eeuw meten we lengte in centimeters, en al veel langer hebben duimstokken de vorm van dunne meetlatten die door middel van scharnieren uitklapbaar zijn. Toch draagt ook anno 2013 de duimstok zijn naam met recht, want op de achterkant mag een schaalindeling in *inches* niet ontbreken. En de inch, de lengtemaat van 2,54 cm die in Amerikaanse Britse houtzagerijen nog volop wordt gehanteerd, is niets anders dan de oude Engelse duim. ■